

जातीय पहिचानको राजनीतिमा 'क्षत्री समाज नेपाल'

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको
शोधपत्र

प्रस्तुकर्ता

रविन थापा

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि प्रस्तुत गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत जातिय पहिचानको राजनीतिमा 'क्षत्री समाज नेपाल' विषयक शोधपत्र रविन थापाले मेरो निर्देशन, सुझाव तथा सुपरिवेक्षणमा तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु । अतः शोधपत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८/०४/१३

.....
डा. विनोद पोखरेल

सह-प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

जातिय पहिचानको राजनीतिमा 'क्षत्री समाज नेपाल' शीर्षक राखि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग, समाजशास्त्र अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका श्री रविन थापाले प्रस्तुत गर्नुभएको शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

प्रा.डा. ओम गुरुङ
(विभागीय प्रमुख)

.....

डा. विनोद पोखरेल
(शोधपत्र निर्देशक)

.....

उप-प्रा. सुरेश ढकाल
(बाह्य परीक्षक)

.....

मिति : २०६८/०४/१३

कृतज्ञता ज्ञापन

नेपालमा आफ्नो जातिको जातीय पहिचानको लागि ऐतिहासिक जनआन्दोलन २०४६ अगाडि छिटफुट रुपमा केही जातीय संघ संस्थाहरु खुलेका पाइन्छन् । यो क्रम २०४६ साल पछाडि अझ बढी मौलाएको पाइन्छ भने ऐतिहासिक जनआन्दोलन २०६२/०६३ पछाडि त झन चर्को रुपमा देखा पर्न थालेको छ । यहि पृष्ठभूमिमा आफ्नो जातीय पहिचान, अधिकार र आत्मसम्मानसंग सम्बन्धित विभिन्न पक्षहरुलाई लिएर 'क्षत्री समाज नेपाल' २०६२/०६३ पछाडि आन्दोलित भइरहेको छ । यहि सन्दर्भमा वर्तमानमा आएर क्षत्री जाति किन पहिचान खोज्दै छ, यसमा 'क्षत्री समाज नेपाल' को के भूमिका छ, किन आन्दोलन गर्दैछ भन्ने जस्ता प्रश्नहरुको खोजी गर्न "जातीय पहिचानको राजनीतिमा, 'क्षत्री समाज नेपाल'" भन्ने शोधपत्रको शीर्षक राखी अध्ययन, अनुसन्धान गरेको छु । मलाई यस शोधपत्रको शीर्षक, शोधपत्र प्रस्तावना देखि अन्त्यसम्म आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक सल्लाह, सुझाव एवं प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभागका सह-प्राध्यापक डा. विनोद पोखरेलज्यू प्रति हृदयदेखि नै आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धान गर्ने अवसर दिनु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. ओम गुरुङ्गज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक महत्वपूर्ण सूचना जानकारी र तथ्यहरु उपलब्ध गराई अत्यन्त महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने 'क्षत्री समाज नेपाल' का सम्पूर्ण पदाधिकारी, सदस्यज्यूहरु प्रति आभार प्रकट गर्दछु । विशेष रुपमा 'क्षत्री समाज नेपाल' का अध्यक्ष डा. दिल बहादुर क्षत्रीज्यू, महासचिव श्री कुमार खड्काज्यू, उपाध्यक्ष श्री मानबहादुर के.सी.ज्यू र विदेश विभाग प्रमुख श्री कृष्ण बहादुर थापाज्यूप्रति ऋणी छु । त्यस्तै गर शोधपत्र तयार पार्न स्वदेशी तथा विदेशी विद्वानका प्रकाशित कृति, अनुसन्धान प्रतिवेदनहरु, विचार अत्यन्त उपयोगी रहेका छन् । ती सबै स्रष्टाप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । यसै गरी शोधपत्र लेखन कार्यमा सहयोग गर्नु हुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कान्ति छात्रवास, कीर्तिपुरका साथीहरु साथै मेरो सहपाठी साथीहरुप्रति पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । त्यस्तै मलाई सानै उमेरदेखि हातको

औला समाई विद्यालय लगेर अक्षर चिन्न सिकाउँदै, भौतिक तथा आर्थिक सहयोग गरी उच्च शिक्षासम्म पढ्ने अवसर प्रदान गर्नु हुने पुजनीय बुबा श्री अविनारायण थापा र ममतामयी माताश्री प्रति सदाको लागि ऋणी छु ।

शोधपत्रलाई मुर्तरूप दिन शुद्धताका साथ टाइप गरी महत्वपूर्ण सहयोग गर्नु हुने के.एम. कम्प्युटरका के.जी. महर्जन प्रति र अन्त्यमा यो शोधपत्रको तयारीको क्रममा सुरुदेखि अन्त्यसम्म प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउने सम्पूर्ण महानुभाव प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

रविन थापा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

	पृष्ठ
अध्याय - एक : परिचय	१-८
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.४ अध्ययनको महत्व	७
अध्याय - दुई : सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन	९-१६
२.१ पृष्ठभूमि	९
२.२ नेपालमा भएका खस क्षेत्री सम्बन्धी अध्ययनहरु	९
२.३ निष्कर्ष	१६
अध्याय - तीन : अनुसन्धान विधि	१७-२०
३.१ पृष्ठभूमि	१७
३.२ अनुसन्धान ढाँचा	१७
३.३ नमुना छनौट	१७
३.४ तथ्याङ्कको श्रोत र प्रकृति	१८
३.४.१ प्राथमिक तथ्याङ्क	१८
३.४.२ द्वितीयक तथ्याङ्क	१८
३.५ तथ्याङ्क संकलनका साधन	१९
३.५.१ प्रश्नावली	१९
३.५.२ अन्वार्ता	१९
३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण	२०
३.७ अध्ययनको सिमा	२०

अध्याय - चार : तथ्याङ्कको प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण	२१-३२
४.१ पृष्ठभूमी	२१
४.२ 'क्षत्री समाज नेपाल'	२१
४.२.१ परिचय	२१
४.२.२ 'क्षत्री समाज नेपाल' को उद्देश्यहरु	२३
४.२.३ सदस्यता	२४
४.२.४ आर्थिक पक्ष	२५
४.२.५ आन्दोलनका मागहरु	२६
४.२.६ क्षेत्री समाज नेपालको वर्तमान केन्द्रीय कार्य समिति	२७
४.३ 'क्षत्री समाज नेपाल' केन्द्रीय समितिमा आवद्ध व्यक्तिहरुको उमेरगत स्थिति	२९
४.४ 'क्षत्री समाज नेपाल' केन्द्रीय समितिमा आवद्ध व्यक्तिहरुको शैक्षिक अवस्था	३०
४.५ 'क्षत्री समाज नेपाल' केन्द्रीय समितिमा आवद्ध व्यक्तिहरुको पेशागत स्थिति	३१
४.६ 'क्षत्री समाज नेपाल' केन्द्रीय समितिमा आवद्ध हुनु भन्दा अघि विभिन्न राजनीतिक दलमा रहेको संलग्नता	३२
अध्याय - पाँच : 'क्षत्री समाज नेपाल' र जातिय पहिचानको राजनीति	३४-६५
५.१ पृष्ठभूमी	३४
५.२ खस, क्षत्री जाती	३५
५.३ जातिय आरक्षण र क्षत्री जातिको अवस्था	४१
५.३.१ शैक्षिक अवस्था	४२
५.३.२ आर्थिक अवस्था	४३
५.३.३ मानव विकास स्तरको स्थिति	४४
५.३.४ राजनीतिक अवस्था	४७
५.४ खस क्षत्री आदिवासी जाति	४९
५.५ खस क्षत्री पहिचानको संकट	५८

५.६ संघिय राज्य विभाजनको आधार ६१

अध्याय-छः : निर्माण प्रक्रियामा रहेको संविधान र 'क्षत्री समाज नेपाल' ६६-७४

६.१ पृष्ठभूमी ६६

६.२ राज्यको पूनसंरचना ६६

६.३ आदिवासी जातिमा सूचिकृत ६७

६.४ भाषा ६८

६.५ संविधान सभा र क्षत्री जाति ६९

६.६ धर्म ७०

६.७ संविधानका अन्य महत्वपूर्ण विषयहरु ७०

६.७.१ व्यवस्थापकिय अंग ७०

६.७.२ शासकिय स्वरुप ७१

६.७.३ केन्द्र र राज्यको अधिकार क्षेत्र ७१

६.७.४ प्राकृतिक सम्पदामा अधिकार ७२

६.७.५ निर्वाचन आयोग ७२

६.७.६ संकटकालको घोषणा ७२

६.७.७ राज्य सरकार र व्यवस्थापिका विघटन ७२

६.७.८ न्यायलय र संविधान संसोधन ७३

६.७.९ संविधान अनुमोदन प्रक्रिया ७३

६.७.१० लोक सेवा आयोग र खस अध्ययन अनुसन्धान आयोग ७३

६.७.११ राज्यहरु बिच सम्बन्ध र मौलिक अधिकार ७३

अध्याय - सात : सारांश र निष्कर्ष ७५-७८

७.१ सारांश ७५

७.२ निष्कर्ष ७८

सन्दर्भग्रन्थ सूची ७९-८१

अनुसूचीहरु

तालिका सूची

	पृष्ठ	
तालिका नं. १	क्षत्री समाज नेपाल, केन्द्रीय कार्यसमिति (२०६५-२०६९)	२५
तालिका नं. २	‘क्षत्री समाज नेपाल’ केन्द्रीय समितिमा आवद्ध व्यक्तिहरुको उमेरगत स्थिति	३०
तालिका नं. ३	‘क्षत्री समाज नेपाल’ केन्द्रीय समितिमा आवद्ध व्यक्तिहरुको शैक्षिक अवस्था	३१
तालिका नं. ४	‘क्षत्री समाज नेपाल’ केन्द्रीय समितिमा आवद्ध व्यक्तिहरुको पेशागत विवरण	३२
तालिका नं. ५	‘क्षत्री समाज नेपाल’ केन्द्रीय समितिमा आवद्ध हुनु भन्दा अगाडि विभिन्न राजनीतिक दलमा रहेको संलग्नताको स्थिति	३३
तालिका नं. ६	जातजाति अनुसार ६ वर्ष माथिको जनसंख्या र साक्षरता प्रतिशत	४१
तालिका नं. ७	जातजाति र गरिवीको रेखामुनी रहेको जनसंख्या प्रतिशत	४२
तालिका नं. ८	विकास क्षेत्र अनुसार मानवविकास सुचाङ्क र गरिवी प्रतिशत	४३
तालिका नं. ९	जातजाति अनुसार शिशु तथा पाँच वर्ष मुनिका बालबालिकाको मृत्युदर, २००६	४४
तालिका नं. १०	जाति/जनजाति अनुसार मानव विकास सुचाङ्क, २००६	४५
तालिका नं. ११	राज्यका उच्च पद तथा निकायमा क्षत्री जातिको उपस्थिति	४७
तालिका नं. १२	प्रस्ताविक राज्य/प्रदेशको मुख्य चार जातजाति र तिनीहरुको जनसंख्या प्रतिशत	६३